

Telavåg: Øyeblikket som aldri tar slutt

Tryggheten kunne aldri bli som før hos barna som opplevde tyskernes straffeaksjon i Telavåg 1942. Som voksne har de et spesielt hjerte for de afghanske flyktningbarna som kom til bygda seksti år etter.

TEKST

Magne Raundalen

PUBLISERT 7.januar 2009

Basert på et foredrag i Telavåg 25.04.2002

Barn opplever i større eller mindre grad og på forskjellige nivåer krig som et voksent svik. De små barna føler seg direkte sveket av sine egne foreldre. Den trygge basen de alltid regnet med, er plutselig preget av angst, hjelpeløshet og av å være utilgjengelig for trøst og omsorg. Foreldrerollen ligger i ruiner. Det barna har bygget sitt liv på - at de voksne gir dem mat, beskytter dem mot farer og sykdommer og planlegger deres framtidige liv - er borte. Mange har opplevd det fullstendige svik ved at de voksne har reddet seg selv og latt barnet tilbake. I noen tilfeller har de forlatt barnet skrikende i veikanten fordi det var for svakt, sykt eller skadet og ikke kunne bæres lenger, mens resten av familien fortsatte langs fluktruten. Når barnet overlevde, var det fordi hjelpeorganisasjoner var i stand til å redde det i tide.

SORG: En mor følger sitt døde barn til begravelse på Framnes, der kvinner og barn ble internert som ledd i nazistenes straffeaksjon i april 1942.

Barnet døde av sykdom. Faren satt i Sachsenhausen, så barnets mor var alene om sorgen. Foto: Nordsjøfartmuseet.

Noen barn har opplevd at foreldrene, da særlig fedrene, har vært direkte involvert i det forferdelige som skjer, som del av en frigjørings- eller motstandsbevegelse, eller som soldater kjempende ved frontlinjen - og barna har følt at det ikke var plass for dem og deres behov hos den voksne. Med sjokk opplever barn at trygge beskyttere av deres landsby blir involvert i dødbringende krigshandlinger fra den ene dagen til den andre. I og etter kriger strever barn enormt, selv i førskolealder, med det å få en kognitiv ramme og forståelse av det forferdelige som hender eller har hendt. En slik forståelse er svært viktig for dem og deres framtidsberdskap, for i deres streben ligger svaret på om de skal forberede seg på at det kommer til å hende igjen.

Innenfor traumeforskningen er det ofte blitt påpekt at bruddet i barns grunnleggende tro på menneskene og framtida er en av kildene til den langvarige traumevirkningen. Således blir arbeidet med å gjenoppbygge barns tro på og tillit til voksenverdenen etter kriger svært viktig. Vi har møtt et sterkt behov hos barna for å få hjelp til selv å formulere og strukturere det kaos som oppsto da hele voksenverdenen fra stuen der

hjemme til statsministerens kontor fullstendig kollapset i deres bevissthet. Vi tror også at barnas arbeid med å begripe og integrere det som har hendt, vil ha stor betydning for en framtidig fredsprosess i konfliktrammede områder. Jo mer smertefullt barna opplever sviket, og jo mindre de forstår av det, desto sterkere hat vil de plassere i et tilgjengelig fiendebilde.

Tapet

Krig medfører alltid død. Unge eller eldre soldater som er fedre, søsken eller onkler, dør i krig ved fronten. Moderne kriger har i mange tilfeller flyttet fronten til hjemmets inngangsdør. Ikke bare blir sivilbefolkningen tilfeldig rammet, men i svært mange tilfeller er de selve målet. Det betyr at de aller fleste familier opplever flere tap av et nærstående medlem. For mange kulturers vedkommende kan tapet av en omsorgsgivende storesøster eller av den enorme ressursen bestemødre representerer, oppleves som like alvorlig som tapet av foreldre er i vår kultur. En viktig del av planleggingen av arbeidet for barn i og etter kriger blir derfor å kartlegge grad av tap.

I samtalene med barna blir vi stadig minnet om at det ofte dreier seg om groteske og brå dødsfall. Barna må streve med å bearbeide sorg under ekstremt utrygge livsforhold; faktisk under trusselen om å miste flere nære personer. I tillegg er det selvsagt en stor mental ekstrabelastning at de må leve med en sorg som er blitt forårsaket i en kontekst av traume. Med den nærheten de moderne krigene har fått, blir vi stadig konfrontert med store grupper av barn som ikke bare har mistet nærstående, som ikke bare har sett dem døde og skadde, men som også har opplevd det da det skjedde. Tapslisten for barn i krig er ofte total: Ikke bare har de mistet nære personer, men de har også mistet sitt hjem, sitt nærmiljø med venner, sin skolegang og sine framtidsplaner. De har ikke lenger tilhørighet til et lokalsamfunn, og som flyktning utenfor landet har de også tapt store deler av kontakten med sin nasjon og sin levende kultur.

Psykologisk sett blir det lite rom for barnet til å bearbeide dette tapet i og etter en krig, og slik vi har erfart det i arbeidet med krigsbarna, har de i liten grad styrke til å gjøre bearbeidningen på egen hånd. Tenåringsjenter som skriver dagbok, er faktisk det eneste systematiske trekket vi har sett i denne sammenhengen. Det er derfor all grunn til å tro at barna undertrykker de enorme følelsene av sorg og tap som krigen påfører dem. Det kan være en nesten sjokkartet opplevelse når man møter den leende og lekende og tilsynelatende spill levende barnegruppen i et flyktningmottak, for deretter å se hver enkelt av dem forvandle seg til et storhulkende barn i det øyeblikk noen har tid til å sitte ned og snakke med dem. Det mest drastiske eksempel i tapssammenheng er barna i de hardest rammede områdene i Rwanda, hvor mange kunne si navnene på mer en tyve familiemedlemmer som var bekreftet drept.

Traumet

Andelen av dem vi har intervjuet som har vært i en situasjon hvor de trodde at de selv kom til å dø, har variert fra to tredjedeler av bosniske flyktninger i Kroatia, til tre fjerdedeler i Mosambik, 90 prosent i Sarajevo og 96 prosent i et utsatt område i Rwanda.

Det store flertallet av barn har dermed opplevd at deres liv var truet, og svært mange har stått ansikt til ansikt med dødstrusler. Mange barn er selv blitt såret. Etter vår erfaring framsto de mineskadde barna som de sterkest traumatiserte. Det som hendte dem, skjedde uten tid til noen som helst form for forberedelse, og resulterte dessuten i alvorlige fysiske skader med påfølgende handikap.

Telavåg

TERROR: Telavåg ble jevnet med jorda i den 26. april 1942.

Utryggheten grep barna om hjertet og ble der for godt. Foto:
Nordsjøfartmuseet.

Stedet lå sentralt til for nordsjøfarten, og både Shetlandsgjengen og SIS-skøytene fra Peterhead-basen landsatte og hentet agenter i området. Dessuten var lokalbefolkningen ivrig med i motstandarbeid.

I grålysningen 26. april 1942 kom en motorbåt til Telavåg med 6 tyske gestapomenn og tre mann fra det norske statspolitiet. Hauptsturmführer Gerhard Behrens og Untersturmführer Henry Bertram fra Sipo i Bergen stormet opp på loftet i Laurits Telles hus, hvor de overrasket to menn som grep til våpen. Tyskerne besvarte ilden. Da kampen var over, lå tyskerne og den ene nordmannen drept på gulvet. Nordmennene var Linge-karer på vei til sine oppdrag i Norge. Arne Værum ble drept, mens Egil G. Hvaal ble hardt såret og tatt til fange. Under ransaking av området rundt Telavåg fant tyskerne kassevis med ammunisjon, radioutstyr og matvarer fra England. Terboven bestemte seg for å statuere et eksempel og kom selv til Telavåg 30. april 1942 for å overvåke aksjonen. Alle hus ble sprengt og brent, alle dyr ført bort og alle båter senket. Alle menn mellom 16 og 60 år ble sendt til konsentrasjonsleiren Sachsenhausen, hvor 31 av de 72 døde. Kvinner og barn ble arrestert som gisler og holdt fanget i mer enn to år først på Storetveit Skole, så på Framnes i Hardanger. Mens de var på Storetveit, ble barn over seks år skilt fra mødrene sine med henblikk på at de større barna skulle sendes til barnehjem og arbeide i Tyskland. Epidemier av skarlagensfeber og difteri satte imidlertid en stopper for overføringen til Tyskland..

I oktober 1943 ble Hvaal og Laurits Telles sønn skutt på Trandum. Samme dag som Sipomennene ble begravd og Televåg ødelagt, ble 18 unge menn skutt på Trandum som straff for «bakholdet». De var arrestert for forsøk på flukt til England, men hadde ingen forbindelse med Telavåg. Goebbels noterte i sin dagbok om represaliene at om nordmennene ikke kan lære å elske oss, skal de i alle fall frykte oss!

(Kilde: Hvite busser og Forskning.no)

Barna vi har møtt, har vært preget av voldsomme sanseinntrykk fra det de har sett: ødelagte hus, skadde mennesker, krigsmaskineri i aksjon og direkte konfrontasjon med bevæpnede personer. De er mentalt merket av hørselsinntrykk fra sprengninger, bomber, granater, skudd og ikke mist skrik fra sårede mennesker: mennesker i nød og nære personer som de måtte forlate for å berge sitt eget liv. Det mangler heller ikke på rapporter om varige traumer som har gått inn gjennom de andre sansekanalene som lukt, smak og berøring.

Da vi undersøkte barna i Al Ameria utenfor Bagdad to år etter bombingene, rapporterte foreldre at barn fortsatt løp og gjemte seg under sengene når en trailer kjørte gjennom nabolaget og forårsaket en svak risting i grunnen. Vi har møtt barn på alle alderstrinn og med ulik avstand i tid til de traumatiske hendelsene som har kunnet berette at de ubearbeidede og undertrykte sanseinntrykkene kommer fram like levende som da det hendte, selv om det nå er mange år etterpå. Mange barn må leve med disse traumene i en utrygg situasjon hvor de hele tiden kan bli reeksponert og utsatt for kumulative traumeinntrykk. De kan løpe, men de har ikke noe sted å gjemme seg.

Når vi kort skal oppsummere traumevirkningen på barn, kan vi si at kaoset og utryggheten i den ytre verden avspeiles av kaos og uforutsigbarhet i det indre reaksjonsmønsteret. I et hardt rammet krigsområde vil et uhyggelig antall barn være ulykkelige, nervøse, triste og fortvilte - og fullstendig ha mistet grepet på sin egen psykiske funksjonering. Vi må derfor ha som utgangspunkt at hele barnebefolkningen er traumatisert

Krigsbarn i 1942 og 2002

Vinteren og våren 2002 møtte jeg krigsbarn i Telavåg i to omganger. Først de nye flyktningfamiliene fra Afghanistan. Det var et sterkt møte med krigens knusende kraft når den treffer individet, og spesielt når individet er et barn i vekst og utvikling. Hos barn er hjernen i ferd med å formateres til den kommandosentralen den skal bli. Som vi alle vet, skal hjernen bli et integrerende vaktårn som styrer så vel hjerteslagene og kroppstemperaturen som frykt, sinne og tanker. Menneskebarnet har en storehjerne i utvikling som etablerer tolkningsstrukturer for trygghet på menneskene, og for synet på sitt eget framtidige livs mål og mening. Disse fine og livsviktige strukturene hadde krigen bombardert og skutt i filler.

Nå var barna kommet til dette stedet som hadde hatt fred i mer enn femti år. Her skulle de få leve og vokse mens de ved gode krefters hjelp skulle starte gjenoppbyggingen av

de mentale ruinene skapt av afghansk, russisk, amerikansk og talibansk skadeverk. Da vi møttes første gang, tok lederen for Nordsjøfartsmuseet i Telavåg flyktningene fra Kabul med seg på en reise bakover i tiden til april dagene 1942, da Telavåg ble satt i brann og befolkningen knust. Det skapte et unikt fellesskap og en tillit til de som skulle hjelpe. Familiene fikk bevis for at med fred går verden videre. Livet må leves.

I andre omgang møtte jeg seks personer, tre kvinner og tre menn, som alle hadde overlevd og vokst opp i skyggen av tragedien Telavåg fra den gang de var seks til ti år gamle barn til denne dag, nøyaktig 60 år etter. Det var et bevegende og beveget møte. For alltid kommer jeg til å huske den sterke opplevelsen av at det de berettet om, hadde hendt i går. Noen med skjelvende stemme, noen med handa opp i øyekroken, bortvendt ansikt eller hendene foran øynene, som om bildene fra fortiden ble framkalt der og da.

NORSK-AFGHANSK RUSS:

Samoon Mozdoorsoy fikk hjelp i samtalegruppe med Magne Raundalen. Våren 2008 leste han opp sine egne dikt ved Nordsjøfartsmuseets tiårsjubileum:
«Jeg har flyktet fra krig og brann /
Når ligger jeg i vannet. / Alle vil
redde meg. / Men la meg redde

meg selv.» Foto: Magne Åhjem,
Haakonsvern Orlogstasjon.

Kartleggingen av barn og voksne i afghanergruppen, skjedde i to etapper. Den første i form av en to dagers «bli kjent med»-samling av begge familiene i lokalene til Sjøfartsmuseet. Samlingen var lagt opp med et program med kartleggings- og bearbeidingsgruppe for barna, tre timer hver dag, og foreldresamtaler/veiledning, også tre timer hver dag. I tillegg så familiene videoer om barnegrupper og foreldreveiledning til foreldre av flyktningbarn to timer hver dag. På slutten av den andre dagen hadde vi en fellessamling hvor vi redegjorde for den systematiske kartleggingen som skulle finne sted 14 dager etter. Både barn og foreldre var meget motivert for disse samlingene, kartleggingen inkludert, og sluttet helhjertet opp om opplegget. Sammen med psykolog Marianne Straume ledet jeg familiesamlingen, og musikeren Gustav Lorentzen deltok aktivt i barnegruppene. Til stede på samlingen og foreldreveiledningen var også ti sentrale personer fra skole-, helse- og flyktningtjenesten. Ansvarlig for dette meget vellykkede arrangementet var flyktningkonsulenten Merete Espelid og hennes kontor.

Møtet med de afghanske barna

Her vil jeg bare gi en kort rapport fra den omfattende kartleggingen av krigstraumer som jeg gjennomførte for barnegruppen. Allerede innledningsvis kan jeg slå fast at barna skårer ekstremt høyt på samtlige traumemålinger. Det gjelder både eksponering - det de har vært utsatt for, og virkning - det de plages med av angstfylte minner.

Til sammen 13 barn, syv jenter og seks gutter i alderen 18 til 6 år, har fortalt om sine krigsopplevelser. Ingen har gått fri for tap av nære slektninger, skyting, granatnedslag eller bombing. Etter hvert ble dette del av hverdagslivet, men barna var likevel livredde hver gang. Det er meget alvorlig når det blir hverdagslig å være livredd. Det blir man ikke vant til. Barna har opplevd at familiene er blitt splittet med fedrene i brutale fengsel. De har levd på flukt i livsfare uten mat og vann, og vært sikre på at de kom til å sulte i hjel. De har sett døde og skadde mennesker.

Den kontinuerlige, livstruende eksponeringen har satt sine spor. Inntrykket er likevel ikke at dette er syke barn. Men de er sterkt belastet, de har alt for mye å bære på av traumeskapende minner, og kartleggingen viser at de fleste står i fare for å utvikle kronisk PTSD (post-traumatisk stressforstyrrelse). Det kan påvirke mental vekst og utvikling på svært negative måter, dersom de ikke får hjelp. Heldigvis er det opplest og vedtatt at hjelp skal de få. Og blant folket på Telavåg har de allierte. De vet en del om hva barna har gått igjennom.

TRUSLER: En åtteåring husker at selveste Terboven kom til Telavåg, og at han sa at all jord skulle fjernes fra Telavåg slik at det ble umulig for folk å leve her. Foto: Nordsjøfartmuseet.

Når barna skal forklare meg at de har bevart så mye av glede og godhet i seg, noe som er helt tydelig for oss som møter denne gruppen, kommer svaret noe forsiktig fra en av jentene, men alle slutter seg til henne: «Vi hadde mamma!»

Barnas egen historie

Som en del av terapiopplegget, særlig med barn som har liten erfaring i å skrive, lar vi hele barnegruppen sammen lage en historie om en familie som vi introduserer på en slik måte at barna kan identifisere seg med den. Kan hende forteller denne historien i fortettet form mer enn mange kartleggingsskjemaer om hva barna har vært igjennom. Her kommer utdrag fra historien, skrevet av: Wasima, Mubariz, Shafiq, Shafiq, Fatima, Muhammad Sadiq, Pathsoon, Samoon, Sole, Paywastoon, Mosalihe, Rena, Tarron og Hile.

INTERNERTE BARN: De startet i samme båt og ble værende i samme båt. Sammen kom de hjem for sammen å delta i gjenoppbyggingen av landet og gjenreisningen av Telavåg. Foto: Nordsjøfartmuseet.

Barna i Telavåg

Mye av det krigsbarna fra Afghanistan 2002 forteller, er sammenlignbart med skjebnen til barna som opplevde i Telavåg 26. april 1942 og ukene etterpå: Brennte og sprengte hus og hjem. Egne liv i fare. Tap av familiemedlemmer, fedre i fengsel og konsentrasjonsleire. De som vendte hjem som overlevende, var merket av tortur og umenneskelig behandling. Det gjør et uforglemmelig inntrykk når krigsbarna fra 1942 slår fast at de har et spesielt hjerte for flyktningene som nå har kommet fra Afghanistan, og at de vil gjøre det de kan for at de får et liv i Norge som kan være med på å lege de mentale sårene de har pådratt seg.

Hva forteller så krigsbarn fra 1942 om sine opplevelser den disse april dagene? Her kommer beretningen fra Karsten åtte år, Svanhild ti år, Minda åtte år, Olaug seks år, Ingemunn åtte år, Haldor åtte år. De visste godt, sin unge alder til tross, at Telavåg var en utreiseplass for de som måtte flykte til England. Rundt om var det radioer, og de hadde selv fått høre stemmen fra London. De visste også at det å ha radio og lytte til den var ulovlig og dermed farlig.

En av jentene husker at tyskerne sto i stua og kommanderte familien ut på timen. Ute på bakken lå de som var blitt skutt, og hun hadde sagt at hun ville vite hva som lå under teppene. Hun var bare 6 år gammel. Svanhild på ti år husker at hennes bror måtte gjemme seg, og hun husker meget godt da de kom med alle de døde og sårede på søndagskvelden. En åtteåring husker at selveste Terboven kom til Telavåg, og at han sa at all jord skulle fjernes fra Telavåg slik at det ble umulig for folk å leve her. I ettertid tror barna de husker at de ble kommandert ut for å se at hjem ble sprengt i småbiter. Vår åtteåring bodde slik at han kunne se mot huset der det forferdelige startet, der de ettersøkte hadde gjemt seg og der de ble oppsøkt, den ene drept og to tyske offiserer tatt

av dage. Bare få uker før samtalen med oss drømte en av fortellerne om fly og bombing. I drømmen ble hun tatt av tyskerne, og da hun desperat forsøkte å rømme, våknet hun av drømmen, svett, skjelvende og med hjertebank - det samme hjertet som banket den gang hun som seksåring forlot Telavåg og tenkte at hun aldri kom igjen.

Utryggheten festet grepet

Med 9. april 1940 hadde usikkerheten kommet inn i verden til barna i Telavåg, men mamma og pappa var der, og båtene kom og gikk. Det gjorde for så vidt tyskerne også, men likevel gikk livet i et noenlunde normalt løp. Med 26. april 1942 kom utryggheten og grep dem om hjertet og ble der for godt. Utryggheten møtte både det robuste og handlingsprogrammerte temperamentet og det myke og forsiktige. Den robuste husker at han løp hjem igjen aleine og hentet vesken med sølvtøyet, og triumferende sier han at det sølvbestikket spiser han med den dag i dag. Den myke, inntrykksvare seksåringen husker lillebroren i kipen og at hun snudde seg mot det kvite, reinskurte huset, og sa til seg selv «no må du sjå godt». Farvel, trygghet.

Noen fedre ble «bare» jaget på flukt, andre fedre og brødre ble sendt til tyske konsentrasjonsleire; noen ble henrettet. Disse forskjellene til tross, tryggheten i verden kunne aldri bli som før. «Det vart ei ny epoke, tryggheten var slutt,» sa en av dem. Hver kveld hadde de bedt Fader Vår om å «fri oss fra det onde» - hva nå? Det sitter for bestandig: Minnet om da de tok far om natta, arrestasjoner, bråk, skrik og brutalitet, mor med tre barn forlater hjemmet med det de står og går i, og en 94-åring liggende i senga, båret av fire med to staurer under. Med båt om natta, ryktet var at de skulle druknes. Gråt og tenners gnissel. Mødre som gråt hele tida. Alle skulle hives over bord. «Husker i detalj,» sier 8-åringen, «og detaljene sitter: fast».

«Dei tok pappa, han sparket og skreik. Det var heilt grusomt. Da me var fanger på Framnes, kom en lærer og fortalte at pappa var skoten.» Det siste hun husker fra far, var at han sang den sangen han likte best av alle; han var god til å synge. Han sang: «Å eg veit meg eit land, langt der oppe mot nord, med ei lysande strand mellom høgfjell og fjord.»

«Det finns ögonblick som aldrig tar slut,» sier den svenske forfatteren Göran Tunström. På Storetveit skole ble alle mødre og barn internert og ble der til august, for deretter å være fanger på Framnes i de neste to årene. Blant de lysende minnene er det faktum at Røde Kors hadde senger til alle da de kom til skolen!

Beholdt forstanden

Hva sitter igjen fra årene som fanger - og tiden som var igjen til krigens slutt? To sterke påvirkninger: Bekymringen for far og for slektninger på flukt, i fangenskap og i konsentrasjonsleire. Dernest samholdet. At de ble holdt samlet. De startet i samme båt og ble værende i samme båt, og kom hjem for sammen å delta i gjenoppbyggingen av landet og gjenreisningen av Telavåg. Kan det alene forklare at de beholdt forstanden og

berget den mentale helsen for de neste 60 årene? I noen grad, ja. Men når de skal trekke hovedkonklusjonen, ender de alle hos en og samme person: «Me hadde ei mor!»

Når telavåggruppen blir spurt om hvilke råd de vil gi oss som nå arbeider med dagens krigsbarn i Telavåg nylig ankommet fra det sønderskutte Afghanistan, svarer de: «Hvis vi hadde fått snakke om det, ville det vært til stor hjelp. Det behøvde ikke være psykologer - selv om noen av oss har erfart hva de er i stand til å løse opp av knuter i sinnet,» sier den ene, «men vi hadde trengt noen å snakke med. Få hjelp til å lage vår egen historie. Nå måtte vi lage den selv, og gå med den alene». En forteller at han fikk uventet hjelp. Han ble spurt om å være guide på Nordsjøfartsmuseet i Telavåg. Første gangen var helt forferdelig - det var i 2001. Men til sjuende og sist ble oppdraget til en lettelse og betydde at hun fikk hjelp til å fortelle sin egen historie 59 år etter.

Avslutningen på Olaug Anna Telles gripende prolog til 50-årsmarkeringen i 1992 oppsummerer på mange måter det sterke budskapet som krigsbarna i Telavåg av 1942 hadde til oss som arbeider for bedre hjelp til krigsbarna av 2002:

Noko krisehjelp for det som hende
Har me ikkje fått
Såra er vel lekte
Av tida som er gått
Ja, er dei det...?
Nei, aldrig!

Om eg vert 100 år
så vil eg minnast den tid
Gløyma gjer me ikkje
men Gud hjelp oss å tilgji.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 46, nummer 1, 2009, side 87-92

TEKST

Magne Raundalen